

Texte și discipline în dialog
Perspective comparatiste și comunicaționale

Texte și discipline în dialog
Perspective comparatiste și comunicaționale

Editori:

Alina Țenescu
Carmen Popescu

Editura Universitaria
Craiova, 2019

Presa Uniersitară Clujeană
Cluj-Napoca, 2019

Copyright © 2019 Editura Universitaria
Toate drepturile sunt rezervate Editurii Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Texte și discipline în dialog : perspective comparatiste și
comunicaționale / ed.: Alina Țenescu, Carmen Popescu. - Craiova:
Universitaria; Cluj-Napoca: Presa universitară clujeană, 2019
Conține bibliografie
ISBN 978-606-14-1526-7
ISBN 978-606-37-0592-2
I. Țenescu, Alina (ed.)
II. Popescu, Carmen (ed.)
82.09

Descrierea CIP

© 2019 by Editura Universitaria

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețelele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Pentru conținutul articolelor, responsabilitatea revine autorilor

„nu este o coincidență că cel mai influent model timpuriu al comunicării, modelul Shanon-Weaver, a fost dezvoltat de un inginer de la compania de telefoane Bell. Comunicarea a fost [...] aici înțeleasă într-un mod tranzitiv, unidirecțional, ca transmiterea unui mesaj de-a lungul unui canal anume de către un emițător activ către un receptor pasiv” (Conan 2013: 249).

De aici, nevoia de a căuta alternative, sub forma unui „dialogism autentic” (Sell 2000) reumanizat, al literaturii, sau sub forma dialogurilor culturale (din nou) „autentice”, acelea generate de traduceri, imitații sau adaptări ale operelor canonice, așa cum a argumentat David Fishelov (2010), sau a „dialogurilor epistemice” inițiate de rescrierile polemice (Cowart 1993). La intersecția literaturii cu religia, „comunicarea transpersonală” este contrapusă „modelelor lineare sau orchestrale ale comunicării” luând în considerare “formele experienței metafizice (rugăciunea, meditația, ritualurile religioase, viziunile și reprezentările mistice)” și capacitatea acestora de a „exprima nevoia subiectivă de transcendență, care este o dimenisune imanentă a sinelui” (Parpală 2017: 173).

Încă din 1994, în *The Location of Culture*, Homi K. Bhabha pretindea că „Însuși conceptul unei culturi naționale omogene, al transmiterii consensuale sau contingente a tradițiilor istorice, sau conceptul de comunități etnice ‘organice’ – ca bază a comparatismului cultural – se află într-un proces profund de redefinire” (Bhabha 1994: 5). Dimensiunea transnațională a analizei (Ramazani 2009, Jay 2010, Terian 2013) va fi prin urmare reclamată chiar de materialele și corpusurile de texte cu care aceste discipline lucrează și care foarte des transcend înțelesurile mai înguste ale identității, fie ea personală sau colectivă. În schimb, suntem tot mai mult confrunțați cu realitățile hibridizării, migrației, neo-nomadismului, dar și cu chestionarea modurilor tradiționale de a concepe apartenența și modelarea identităților. Filosoafa Rosi Braidotti susține cu entuziasm ceea ce ea numește „subiectivitate nomadică”:

„Nomadismul în chestiune aici se referă la tipul de conștiință critică aptă să reziste fixării în moduri de gândire și comportament codificate social. Nu toți nomazii sunt călători prin lume: unele din cele mai grozave excursii pot avea loc fără ca cineva să se deplaseze fizic din habitatul său. Este vorba de subversiunea față de convențiile stabilite și de procesul conștientizării, acestea definesc starea nomadică, și nu actul literal al călătoriei” (Braidotti 2014: 182).

În timp ce angajamentul conștient față de acest tip de „nomadism” ideologic pare să fie compatibil cu respingerea etnocentrismului radical și cu o etică a cosmopolitismului, poate că nu toată lumea este dispusă să subscrie la modul în care definește Braidotti subiectivitatea, în spiritul foucauldian al „puterii” invizibile dar omniprezente:

„Este cu deosebire important să nu confundăm conceptul de subiectivitate cu noțiunea de individual sau individualism: subiectivitatea este un proces, mediat social, de pretenții la relațiile de putere și negocieri cu acestea. În consecință, formarea și emergența noilor subiecți sociali este întotdeauna o întreprindere colectivă, ‘externă’ sinelui individual și totuși mobilizând structurile adânci și singulare ale sinelui” (*ibidem*: 168).

Dacă aceste consecințe ale modernității globale ar trebui să fie îmbrățișate și celebrate sau, dimpotrivă, deplânse și respinse, nu este sarcina noastră să decidem, în spațiul modest al acestei introduceri. Putem doar să observăm că multitudinea de fenomene culturale abordate în ultimul timp de specialiști din domeniul umanioarelor tind să fie în cel mai înalt grad ambivalente, ambigui și susceptibile de a stârni divergențe. Tocmai atotprezența hibridității ne stimulează să reevaluăm noțiunile de „limită” și „graniță” și ne determină, poate, să nu putem

abandona atât de ușor aceste categorii de bază. Prin urmare, studiile globale ar trebui să fie contrabalansate de „studiile de graniță” (*border studies*), în conformitate cu Paul Jay:

„Dacă toate culturile și identitățile sunt în miezul lor hibride, atunci se întâmplă două lucruri: hibriditatea își pierde valoarea ca termen explicativ specific pentru culturile graniței, iar termenul însuși devine esențializat și fondamental, de vreme ce reprezintă un adevăr general despre natura ontologică a tuturor formelor de subiectivitate și identitate” (Jay 2010: 82).

Așa cum studiul literaturii împrumută concepte și metode din domenii extraliterare, inclusiv din sfera teoriei comunicării, domeniile corespondente (studiile comunicării și ale identității) se pot inspira din produsele artistice (literatură, arte plastice, film etc.). Literatura, de pildă, deține o abilitate specială de a percepe, asemenea unui sofisticat barometru, schimbările subtile care sunt cumva „în aer”, dar care scapă, pentru moment, instrumentelor conceptuale ale științelor sociale:

„Ca mediu expresiv al unei limbi, literatura exploatează și dezvăluie schimbările care au loc în identitate sub presiunea contactelor externe sau a revizuirilor etice interne atunci când personajele se confruntă cu dileme, crize și conflicte interne care în cele din urmă generează formarea unor ființe autentice, hibride, divizate sau antagoniste. De fapt, în problema identității, alteritatea joacă un rol esențial în arte și deopotrivă în interacțiunea socială” (Loveday & Parpală 2016: 3).

Instrumentele critice se transformă și ele, în urma mutațiilor de paradigmă globale, inclusiv în situații în care sunt aplicate formelor culturale mai vechi, sau când ajută la abordarea unor elemente ale canonului prin lentila postcolonialismului, a feminismului sau a studiilor de gen, ceea ce nu este deloc neobișnuit în vremurile noastre. În același timp, metodologiile care sunt mai dificil de deturnat spre o ideologie anume sunt și ele bine reprezentate, cum este cazul paradigmei cognitiv-conceptuale. O altă unealtă teoretică deopotrivă puternică și flexibilă care ne poate ajuta să evităm tendințele excesiv politizate ale discursului contemporan este metoda comparativă, a cărei importanță este deja subliniată de titlul conferinței. Comparatismul este, esențialmente, un demers dialogic-comunicațional, întocmai precum fenomenele intertextuale pe care această metodă le folosește adesea (cf. Popescu 2017). Ceea ce face eficiente comparațiile este disponibilitatea cercetătorului de a permite acelor elemente pe care le numim *comparanda* de a avea un dialog între ele, fără intenția de a transforma unul din obiectele comparației în standard pentru celelalte; de asemenea, comparația nu este exclusiv sarcina celor care studiază literatura, ci este folosită cu mult profit de lingviști, antropologi, sociologi și specialiști în studii media:

„În mod ideal, comparații aduc laolaltă opere capabile să întrețină între ele o conversație, pe unul sau mai multe subiecte, care merită să fie ascultată pentru ceea ce dezvăluie conversația despre ele și / sau despre subiect. Subiectul ales nu trebuie să fie neapărat despre ceea ce el are în mod individual cel mai mult de spus – ci trebuie să fie capabil să ofere pivotul unei discuții susținute și disciplinate între aceste texte” (Brown 2013: 83).

*

Acest volum este o selecție de lucrări prezentate la a unsprezecea ediție a Conferinței internaționale *Comparativism, Identity, Communication / Comparatism, Identitate, Comunicare*, organizată de Universitatea din Craiova între 12 și 13 octombrie 2018. Specialiști din mai multe domenii de cercetare (de la studii lingvistice și literare la comunicare și studii media) s-au întâlnit

la Craiova, pentru a împărtăși rezultatele cercetării lor. Sunt incluse articole ce se încadrează într-un spectru tematic bogat:

1. *Identitate și comparatism*: influență, receptare, intertextualitate, discurs comparat, comparații, discurs identitar, spații culturale, interculturalitate, alteritate și arhetipuri ale sinelui.
2. *Aspecte lingvistice (pragmasemantice), retorice ale comunicării literare*: sens emotiv, sens implicit, context lingvistic / semantic și context extralingvistic / situațional, tropi, figuri de gândire, acte de vorbire.
3. *Comunicare și tipuri de discurs specializat*: discurs didactic, teologic, publicitar, teatral, matematic etc.
4. *Noile medii / tehnologii de comunicare*: ciberspațiu, social media.

Lucrările sunt unificate nu doar prin conceptele-cheie propuse de conferință, ci și prin alegerea, de către autori, a subiectelor și a metodologiei. Colecția de 32 de articole a fost structurată în două părți: prima (*Identitate și comparatism*, editor Carmen Popescu) investighează comparativ raportul identitate – alteritate, cea de-a doua (*Comunicare și practici discursive*, editor Alina Țenescu) ilustrează expresia discursivă a câtorva moduri de comunicare.

În concluzie, contribuțiile din acest volum oferă investigații complexe ale identității și comunicării, adesea prin recursul la metoda comparativă. Mijloacele prin care acest scop este atins sunt analiza aplicată a textelor aparținând diverselor genuri și explorările teoretice aprofundate care, sperăm, se vor dovedi folositoare și pentru potențialii cititori.

Bibliografie

- Appadurai, Arjun. 2000. "Grassroots Globalization and the Research Imagination". *Public Culture* 12.1: 1-19.
- Baudrillard, Jean. 1983. "The Ecstasy of Communication". In *The Anti-Aesthetic. Essays on Postmodern Culture*, edited and with an Introduction by Hal Foster. Port Townsend, Washington: Bay Press. 126-134.
- Bhabha, Homi K. 1994. *The Location of Culture*. London: Routledge.
- Braidotti, Rosi. 2014. "Writing as a Nomadic Subject". *Comparative Critical Studies. Migration*. 11 (2-3). 163-184.
- Brown, Catherine, 2013, "What is «Comparative» Literature?". *Comparative Critical Studies*, 10 (1). 67-88.
- Conan, Catherine. 2013. "Letters from a (Post-)troubled City". In *The Ethics of Literary Communication. Genuineness, Directness, Indirectness*, edited by Roger D. Sell, Adam Borch and Inna Lindgren. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 248-265.
- Cowart, David. 1993. *Literary Symbiosis: The Reconfigured Text in Twentieth-Century Writing*. Athens & London: University of Georgia Press.
- Fishelov, David. 2010. *Dialogues with / and Great Books. The Dynamics of Canon Formation*. Brighton: Sussex Academic Press.
- Gallagher, Mary (ed.). 2008. *World Writing: Poetics, Ethics, Globalization*. Toronto: University of Toronto Press.
- Goss, Brian Michael. 2018. "'Getting Carter' through Post-Presidential Articulations (and What It Tells Us about News Discourse in an Age of Concision)". In *Explorations of Identity and Communication*, edited by Carmen Popescu. Craiova: Universitaria, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană. 185-205.
- Grabovszki, Ernst. 1999. "The Impact of Globalization and the New Media on the Notion of World Literature". *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 1 (3). <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol1/iss3/1> (consulted 14 March 2019).

- Jay, Paul. 2010. *Global Matters: The Transnational Turn in Literary Studies*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Loveday, Leo and Emilia Parpală (eds.). 2016. *Ways of Being in Literary and Cultural Spaces*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Parpală, Emilia. 2017. "Transpersonal Poetic Communication". In *New Semiotics between Tradition and Innovation. Proceedings of the 12th World Congress of the International Association for Semiotic Studies (IASS / AIS)*, edited by Kristian Bankov et al. Sofia, New Bulgarian University, 2014, 16-20 September. Sofia: IASS Publications & NBU Publishing House. 173-182.
- Popescu, Carmen. 2017. "Intertextuality in Literary Comparisons. A Dialogical and Communicational Reassessment." In *Le comparatisme comme approche critique / Comparative Literature as a Critical Approach* edited by Anne Tomiche. Paris: Classiques Garnier, Collection Rencontres – Littérature générale et comparée, Tome 3, *Le Comparatisme comme approche critique. Objets, méthodes et pratiques comparatistes*. 287-303.
- Ramazani, Jahan. 2009. *A Transnational Poetics*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Ramonet, Ignacio. 1999. *La Tyrannie de la communication*. Paris: Éditions Galilée.
- Saussy, Haun (ed.). 2006. *Comparative Literature in the Age of Globalization*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Sell, Roger D. 2000. *Literature as Communication*. Amsterdam: John Benjamins.
- Terian, Andrei. 2013. "Constructing Transnational Identities: The Spatial Turn in Contemporary Literary Historiography". *Primerjalna književnost* (Ljubljana). 3 (2). 75-84.
- Todorov, Tzvetan. 1984. *Mikhail Bakhtin: The Dialogical Principle*. English translation by W. Godzich. Edited by Godzich, W. and J. Schulte-Sasse.). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Ursa, Mihaela. 2013. *Identitate și excentricitate: comparatismul românesc între specific local și globalizare*. București: Editura Muzeului Național al Literaturii.
- Walkowitz, Rebecca L. 2006. "The Location of Literature: The Transnational Book and the Migrant Writer". *Contemporary Literature*. XLVII (4). 527-545.

Partea I

Identitate și comparatism

Transformarea identității religioase în modernitate

Dina Barcari

Universitatea de Stat din Moldova

1. Introducere

Religia este un element important al identității personale și sociale, având o influență formativă majoră asupra gândirii și comportamentului omului, ceea ce l-a motivat să adere la principiile etice și norme morale, să mediteze asupra naturii umane și asupra scopului vieții, să manifeste altruism față de semenii și să practice o relație personală cu divinul prin rugăciune. Însă ultimii 30-40 de ani au adus rapide schimbări economice, datorită dezvoltării comunicației și tehnologiei IT, creșterii mobilității sociale. Ca urmare, s-au produs importante modificări demografice. Acestea, la rândul lor, au provocat schimbări în normele familiale și tradiționale. Noua generație s-a pomenit între vechile tradiții morale și noile realități sociale. Identitatea religioasă, preluată prin tradițiile culturale, a fost pusă în fața ispitei de a fi „perfectată” cu una adoptată sub presiunea noii realități sociale.

2. Construcții și reconstrucții ale identității religioase

Dacă acum o jumătate de secol, identitatea religioasă era dobândită prin naștere, asumată ca atare, relaționată cu spațiul geografic și cu mediul educațional și social împărtășit, de regulă, cu ceilalți, astăzi identitatea religioasă a devenit un accesoriu pe care noile generații deseori îl aleg ele însele în mod liber și accidental. Fiindcă diversitatea culturală și cea socială sunt caracteristici distinctive ale vieții moderne, individul pare să își poată alege propria orientare religioasă dintr-o varietate de opțiuni, pe lângă valorile sacre transmise de familie. Nemulțumiți de metafora „cupolei sacre” ce descria realitatea religioasă a societății anterioare, cercetătorii contemporani au introdus conceptul de „piață religioasă” (*spiritual marketplace*) pentru a sublinia faptul că, într-o societate multiculturală, tradițiile și instituțiile religioase concurează, iar credincioșii achiziționează o religie în același mod în care consumatorii aleg din varietatea opțiunilor disponibile pe piața de servicii și bunuri de consum” (Kurtz 1995: 12).

În articolul *Identitatea religioasă în era mediatizării*, Andreea Raluca Neagu specifică faptul că, în lumea contemporană, un șir de factori a contribuit la formarea unei mentalități de marketing:

„În primul rând, atașamentul față de o religie a devenit voluntar, determinat, în parte, de eliminarea stigmatului atașat neparticipării la lăcașurile de cult și la serviciile religioase. În al doilea rând, religia părinților unei persoane nu mai este obligatorie (renunțarea la religia în care au fost născuți și crescuți a fost una dintre modalitățile principale prin care „generația X” s-a răzvrătit împotriva autorității). În ultimul rând, căsătoriile interreligioase, pronunțatele mobilități sociale și geografice, precum și influxul spiritualităților alternative au dus la posibilitatea experimentării altor practici religioase.”¹

¹ <http://ziarullumina.ro/identitatea-religioasa-in-era-mediatizarii-75034.html>.

În plină postmodernitate, sensibilitatea socială față de prezența sacrului s-a estompat. James A. Beckford, de exemplu, în *Religion and Advanced Industrial Society*, are în atenție contribuția religiei la procesul de integrare socială și la implementarea unor norme de conviețuire normală, dar și cercetarea științifică a aspectelor specifice postmodernității, cum ar fi prevalența tehnicii și a banului asupra credinței religioase (Beckford 1990: 169-173).

Francoise Champion, în *Recompositions du religieux*, intuiește bine faptul că „sociologia religiilor se prezintă majorității ca sociologia unei morți anunțate”, a unui sfârșit proclamat de Fr. Nietzsche la începutul secolului trecut prin „moartea lui Dumnezeu” (Champion 2001: 113-124). Nu la fel de categoric este Th. Luckmann, care afirmă, în buna tradiție germană a lui R. Otto, că „în viața umană, supranaturalul este legat de natural” (Luckmann 1988: 36) și niciodată nu vom putea vorbi despre o „moarte anunțată a religiei” (*ibidem*: 36). Astfel, poate fi prezent temporal doar un declin al vieții religioase sociale / instituționalizate și acela doar în anumite zone ale lumii. Timpul recent cunoaște, pe de o parte, ocultarea unor credințe și rituri constituite instituțional, iar pe de altă parte, izbucnirea neașteptată a altora. Exemple: resurecția practicilor orientale, concomitent cu o criză a instituției Bisericii creștine; explozia unor vechi „erezii”, „schisme” din primele secole ale creștinismului, ce devin obiect de analiză a sociologiei și antropologiei religiilor. Ocultismul, cu toate metamorfozele lui, de la astrologie și chiromantie, la levitație și clarviziune, stă în atenția antropologiei și sociologiei actuale a religiilor.

3. Modernitatea și identitatea religioasă

Astăzi are loc o reexaminare a religiei la nivel european prin plasarea acesteia în raport cu experiențe din alte țări. Reconfigurarea contemporană a religiei se referă la transformările profunde în cadrul modernității. Dar nu are loc o dispariție, ci mai curând o deconstrucție a identității religioase. În timp ce modernitatea poate fi descrisă prin demitologizarea tradițiilor, postmodernitatea este văzută ca etapa de demitologizare a înseși modernității. Începând cu modernitatea, rolul religiilor în spațiul public își pierde din funcția sacră și ideologică și mai mult se face apel la noile norme acceptate la nivel european. Totuși, acest proces privește mai mult manifestările publice ale unui cult religios decât practicile individuale. Religia rămâne o componentă importantă din spațiul public, deși modernitatea cere o legitimare a ei.

În perioada dată putem observa că are loc o omogenizare a credințelor religioase și a comportamentului reprezentanților care vorbesc despre confesiunea religioasă căreia îi aparțin. Dar acest proces întâmpină anumite piedici în afirmarea dreptului la identitatea religioasă, identitate care se stabilește în relație cu identitatea culturală, lingvistică, națională etc. În acest sens, religia, în modernitate, poate oferi soluții problemelor sociale atâta timp cât acestea nu intră în contradicție cu secularizarea.

Diversitatea credințelor religioase în contemporaneitate joacă un rol aparte în spațiul public, în măsura în care cultele stabilesc un dialog ce ține de elaborarea, aplicarea și modelarea unor politici publice. Această formă de parteneriat public nu poate ignora și forma privată a manifestării cultelor religioase, ci, din contră, unele inițiative sunt puse mai bine în aplicare atunci când sunt eliminate din viața publică și sunt asimilate de sfera privată. Pentru a putea spune unde ne aflăm exact în momentul de față, este nevoie să înțelegem istoricul relațiilor dintre modernitate și religie. Luând în considerație aceasta, facem trimitere la afirmația lui Marcel Gauchet că modernitatea poate fi egalată cu „ieșirea din religie” (Gauchet 1998: 5). Dar aceasta nu determină dispariția credințelor religioase, ci doar înlocuirea modelului religios structurat cu altul mai liberal. Diversitatea confesiunilor religioase și a confesiunilor spirituale este în creștere în perioada actuală (un exemplu este mișcarea New Age). Cu toate acestea, în societățile industriale și informaționale rolul religiei este mai puțin vizibil în spațiul public și oamenii devin mai insensibili la promovarea naturii spirituale.